

Гура А.О., Гуцан Т.Г.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті проаналізовано основні проблеми системи соціального захисту населення в національній економіці. Окреслено механізм формування соціального захисту та його головні особливості в умовах кризи. Визначено причини, що зумовлюють недостатність фінансування соціальної сфери. Доведено необхідність пошуку шляхів забезпечення ефективного функціонування соціальної сфери в складних економіко-політичних умовах сьогодення. Запропоновано напрями подолання основних проблем вітчизняної системи соціального захисту населення.

Ключові слова: соціальна сфера, соціальний захист, соціальна політика

В статье проанализированы основные проблемы системы социальной защиты населения в национальной экономике. Исследован механизм формирования социальной защиты и главные его особенности в условиях кризиса. Определены причины, обуславливающие недостаточность финансирования социальной сферы. Доказана необходимость поиска путей обеспечения эффективного функционирования социальной сферы в сложных экономико-политических условиях. Предложены направления преодоления основных проблем отечественной системы социальной защиты населения.

Ключевые слова: социальная сфера, социальная защита, социальная политика

The article analyzes the main problems of social protection of the population in the national economy system. The mechanism of the formation of social protection and its main features in the conditions of the crisis was definitude. The reasons for the lack of funding of the social sphere were determined. The need to find ways to ensure the effective functioning of the social sector in difficult economic and political conditions was proved. Direction to overcome the major problems of national social welfare system has been proposed.

Keywords: social sector, social protection, social policy

Постановка проблеми. За час незалежності Україна прагнула створити належні умови для реалізації права населення на соціальний захист, створювались різноманітні закони, програми, вводились нові стандарти та нормативи. Однак в складних сучасних умовах у країні почали гальмуватися всі

процеси ефективної реалізації соціального захисту, в основному через брак достатньої фінансової бази та невдалу соціальну політику. Соціальний захист реалізується за залишковим принципом, фактичне збільшення соціальних гарантій і допомог не відповідає реальній їх виплаті, а рівень інфляції при цьому випереджає рівень зростання пенсій та зарплат. З цієї позиції, необхідність дослідження напрямків вдосконалення системи соціального захисту є беззаперечною, а в умовах економічної та політичної кризи особливо актуалізується.

Аналіз актуальних досліджень. Проблеми соціального захисту широко досліджуються як зарубіжними, так і українськими вченими. Так, зокрема, питання соціального захисту населення, вивчення його особливостей та регулювання є предметом дослідження вітчизняних науковців І.Бондар, С.Горянської, М.Долішнього, Е.Лібанової, В.Новікової та ін. Утім, не зважаючи на численні дослідження з даної проблеми та її важливості відсутнє єдине розуміння змісту соціального захисту, його форм і методів проведення, взаємодії з господарською політикою та економічною ефективністю. Тому, метою дослідження є аналіз соціального захисту в національній економіці, з'ясування його особливостей та розробка рекомендацій щодо стимулювання і вдосконалення вітчизняної системи соціального захисту населення.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі Україна зробила вибір стати правовим, демократичним, соціальним суспільством. Конституція України закріпила визнання людини, її життя, здоров'я, честі і достоїнства, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю. До числа найбільш суттєвих її особливостей потрібно віднести проголошення права на достойний життєвий рівень (ст.48 Конституції України) [1]. Але, якщо оцінити реальну ситуацію, яка склалася в нашій країні в період її реформування, то стає очевидним, що підстав для її кваліфікації як соціально стабільної немає.

В умовах економічної та політичної кризи, система соціального захисту переживає суттєві зміни: вона протікає в іншому соціальному середовищі, де багато невизначеності, ризиків, які необхідно передбачити та по можливості

попередити. Реформування системи соціального забезпечення повинно включати в себе інституційні зміни, зміни в структурі соціальної сфери, джерел та механізмів фінансування. За цими змінами стоїть, в першу чергу, необхідність оптимізації поєднання ринкових та неринкових механізмів функціонування соціальної сфери та управління нею.

Вирішення проблем, пов'язаних із функціонуванням соціальної сфери, є прерогативою держави як у сталій, так і в економіці в умовах невизначеності. Сучасний характер економіки України вимагає відповідної перебудови соціальної сфери і, насамперед, істотного підвищення добробуту населення країни, подолання глибокого падіння його життєвого рівня. За статистичними даними 71 % громадян України вважають, що не існує права на гідний людини рівень життя, незадоволених тим, як в Україні функціонує демократія, – 61%; оцінюють загальну ситуацію, в якій протікає їхнє життя, як «погана» або «дуже погана» – 50% громадян, що свідчить про недостатній рівень і якість життя у країні [5].

В умовах відсутності достатніх фінансових ресурсів держава повинна створити умови для самореалізації та самозабезпечення економічних суб'єктів, а також сформувати ефективну систему соціального захисту населення.

Основними методами впливу держави на розвиток соціальної сфери є: правове забезпечення соціального захисту населення, прийняття відповідних законодавчих та нормативних актів; прямі державні витрати із бюджетів різних рівнів на фінансування соціальної сфери; соціальні трансферти у вигляді різного роду соціальних субсидій; впровадження ефективної системи оподаткування індивідуальних грошових доходів населення; прогнозування стану загальнонаціональних і регіональних ринків праці, створення мережі центрів служб зайнятості й бірж праці; встановлення соціальних і екологічних нормативів і стандартів, контроль за їх дотриманням; державні програми з вирішення конкретних соціальних проблем (боротьби з бідністю, освітні, медичні, екологічні та інші); державний вплив на ціни та ціноутворення; обов'язкове соціальне страхування в різних формах; пенсійне забезпечення;

розвиток державного сектора економіки та виробництво суспільних товарів та послуг; підготовка та перепідготовка кадрів; організація оплачуваних громадських робіт; соціальне партнерство тощо [6, с. 215].

В свою чергу основними напрямками реалізації соціальної політики української держави є: активізація соціальної ролі держави, відпрацювання механізмів взаємодії держави та суспільства, досягнення соціальної злагоди і соціальної справедливості, досягнення відчутного поліпшення матеріального добробуту населення, створення умов для підприємницької діяльності, забезпечення високої продуктивної зайнятості, удосконалення системи оплати праці, соціального захисту та пенсійного забезпечення, проведення активної політики підтримки сім'ї, регулювання демографічних процесів, підвищення тривалості життя, поліпшення та подальший розвиток соціальної інфраструктури, забезпечення соціальної підтримки найбільш уразливих груп населення, боротьба з бідністю тощо [2, с. 465].

Для оптимального застосування методів впливу на соціальну сферу і реалізації соціальної політики, з метою забезпечення соціального захисту населення, в Україні існує необхідна нормативно – правова база. Основним джерелом якої є Конституція України, яка закріплює право на соціальний захист кожної людини. Було прийнято також ряд законів, найважливішими серед яких є Закони України «Про зайнятість населення» (1991р.) з подальшими внесеними змінами у 1991-2009 роках, «Про охорону праці» 1992 року з останніми змінами у 2008 році, «Концепція соціального забезпечення населення України» (1993р.). «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (1998р.). Закон України від 15 липня 1999 року "Про прожитковий мінімум" дає визначення прожиткового мінімуму, закладає правову основу для його встановлення, затвердження та врахування при реалізації державою конституційної гарантії на достатній життєвий рівень.

Зазначені законодавчі акти не завжди були досконалими, до них було внесено численні зміни та доповнення. Залишаються проблеми щодо

фінансового забезпечення передбачених законами соціальних виплат, пільг. Разом з тим це законодавство, а ми назвали лише основні акти, є свідченням того, що питання соціального захисту населення були постійними на порядку денному Верховної Ради України.

Загалом, аналізуючи питання законодавчої бази у сфері соціального захисту, варто відзначити значну кількість нормативно-правових актів. Вони регулюють спільні питання державних гарантій, соціальних допомог, пенсійного забезпечення та соціального страхування. Але поруч з тим є ряд питань, що не охоплює повністю законодавство, які є ніби прогалинами в системі соціального захисту. Це в першу чергу медичне страхування та допомога, реалізація соціальних прав, що задекларовані, але не виконуються тощо.

Зараз система соціального захисту України включає в себе певні елементи, які визначають соціальну політику держави (пенсії, допомоги, програми, пільги, універсальні системи та ін.). Однак на сучасному етапі наша країна перебуває у кризовому фінансово-економічному становищі, що несе не аби який негативний відбиток на соціальному захисті населення і соціальній сфері взагалі і є обмежуючим фактором при реалізації соціальної політики.

Недостатність фінансування соціальної сфери, неможливість приділення достатньої уваги її реформуванню і вдосконаленню призвели до виникнення кризового стану системи соціального захисту населення в Україні, причинами якого стали:

- знаходження системи соціального захисту в деякому проміжному стані, що перешкоджає перетворенню соціальної системи в один із факторів росту виробничих сил;

- домінування розподільчих відносин і старих пасивних форм соціального захисту, які збереглися тому, що широкі маси населення знаходяться в конфлікті з рухом до ринкової економіки;

- не сформованість соціально-економічних інститутів, що направляють функціонування всіх елементів системи на реалізацію цілей соціальної захищеності, підвищення рівня життя населення.

- втрата населенням своїх заощаджень, девальвація гривні, підвищення цін, при цьому зниження показника середньої заробітної плати. За підсумками травня 2016 року він становив 4984 гривні, що в доларовому еквіваленті складає близько 200\$ і значно менше докризового періоду, хоча в гривнях середня заробітна плата номінально зросла. Мінімальна заробітна плата з 1 травня 2016 року складає 1450 гривень, що в доларовому еквіваленті складає близько 60\$ і є суттєво нижчою навіть порівняно з найнижчим її рівнем на європейському ринку праці [4]. Починаючи з 2009 року розмір мінімальної заробітної плати в Україні складає 100% прожиткового мінімуму. Але, прожитковий мінімум в Україні встановлюється на основі споживчого кошика, перелік товарів і послуг у складі якого не відповідає реальним споживчим потребам працездатного населення. У споживчий кошик українців входить 297 товарів та послуг, в той час як американців та британців – 350, німців – 475, французів – 507 [7, с. 35]. В Україні перелік товарів і послуг, що входять до складу споживчого кошику, не враховує низку життєво необхідних витрат, серед яких: будівництво (купівля, оренда) житла, послуги охорони здоров'я та освіти, культурний розвиток тощо. Тобто в умовах сьогодення мінімальна заробітна плата радше виконує символічну, а не реальну функцію соціального захисту.

Незважаючи на існування негативних передумов для розвитку і функціонування ефективної системи соціального захисту в цілому, варто виділити основні елементи, які потребують особливої уваги з боку держави. До них можна віднести такі аспекти соціального захисту населення:

- захист найбільш вразливих верст населення (інваліди, безробітні, непрацездатні особи і т. д.), з цією метою важливим є розвиток соціального страхування яке включає:

- пенсійне (як джерело матеріального забезпечення громадян у старості);
- медичне (на випадок захворювання, втрати працездатності від нещасного випадку на виробництві, від нещасних випадків);
- страхування на випадок безробіття (втрата роботи з незалежних від працівника причин).

Особливої уваги потребує питання запровадження страхової медицини, що дасть змогу відійти від залишкового методу формування ресурсів галузі і забезпечити стале її фінансування; створення умов розвитку добровільного медичного страхування; підвищення надійності страхових організацій, що працюватимуть у системі добровільного медичного страхування. Ефективним, на нашу думку, у розв'язанні проблеми з фінансуванням медичної системи є запровадження єдиного соціального податку (з цільовою квотою на охорону здоров'я) на всі види доходів, залучаючи заощадження, нерухомість, доходи від капіталу тощо; персоніфікація обсягів медичної допомоги і витрат у межах нормативу на душу для кожного конкретного мешканця;

• проведення повномасштабної пенсійної реформи та створення справедливої системи пенсійних виплат з урахуванням трудового внеску кожного до фонду накопичення. Це питання є першочерговою проблемою у контексті соціального захисту населення, оскільки, одним із визначальних факторів стабільності системи є оптимальне співвідношення працюючого і непрацюючого населення. Сьогодні в Україні відбувається зменшення кількості осіб працездатного віку серед економічно активного населення, на фоні старіння населення. Частка населення віком 60 і більше років сьогодні становить 20, 4%, а чисельність осіб віком понад 75 років – близько 3,5 млн. До середини XXI ст. очікується збільшення частки населення віком понад 60 років до 38, 1%, а чисельності осіб, котрим 80 років, і старше у 3,5 рази [3, с. 80]. Тобто старіння населення, зумовлене характером перебігу демографічних процесів, є серйозною загрозою формуванню і ефективному функціонуванню фондів соціального призначення. За нинішніх соціально-економічних умов

держава не може гарантувати безперебійне фінансування гідних пенсій на невизначений термін на основі розподільчої системи, тому одним з пріоритетів реформування соціальної політики має стати пошук альтернативних постачальників послуг соціальної сфери. У цьому контексті заслуговує на увагу досвід інших країн, де домогосподарства і бізнес-структури несуть відповідальність за добробут спільно з державним сектором. Іншим кроком реформування є розвиток добровільної накопичувальної системи, що передбачає: формування законодавчої та нормативної бази для створення і функціонування недержавних пенсійних фондів; створення професійних та корпоративних пенсійних фондів, які акумулювали б кошти для виплати пільгових пенсій;

- вирішення проблеми безробіття та забезпечення ефективної зайнятості. Дієвим кроком у підвищенні зайнятості населення та розвитку ринку праці може стати організація оплачуваних громадських робіт, що в сучасних умовах при обмеженій кількості робочих місць є дійсно актуальним; збереження наявних та створення нових високопродуктивних робочих місць; гарантування захисту від незаконного звільнення; створення умов для розвитку самозайнятості населення та підприємницької ініціативи, поширення вторинної зайнятості працездатного населення і безоплатне сприяння у підборі належної роботи; створення правової основи соціально-трудових відносин на селі; підтримки регіонів, у яких склалася критична ситуація на ринку праці, шляхом створення механізму сприяння розвитку колишніх депресивних територій; сприяння працевлаштуванню не конкурентноздатних на ринку праці верств населення і створення надійного економічного механізму забезпечення їх зайнятості;

- формування стимулів до високопродуктивної суспільної праці й надання соціальних гарантій економічно активній частині населення, тобто в сучасних умовах необхідно поступово переходити від політики встановлення системи державного захисту до політики, спрямованої на зростання індивідуальних

доходів населення, щоб кожна працююча людина могла за рахунок власних коштів забезпечити себе необхідними соціальними послугами;

• надання адресної допомоги тим, хто її потребує і основних соціальних гарантій:

- прожитковий мінімум;
- мінімальний розмір пенсій за віком;
- мінімальний розмір заробітної плати робітників різної кваліфікації в установах та організаціях, що фінансуються з бюджетів усіх рівнів;
- стипендії учням професійно-технічних та вищих навчальних закладів;
- індексація доходів населення з метою підтримання достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їх доходів під час зростання цін;
- забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах і послугах окремим категоріям громадян, які потребують соціальної підтримки;

• встановлення обмеженого переліку пільг, соціальних виплат та соціальних послуг, згідно до Конституції України та міжнародно-правових зобов'язань. Сьогодні, не маючи необхідних ресурсів, держава бере на себе додаткові зобов'язання у сфері соціального захисту та соціального забезпечення, які часто не дають жодного соціального чи економічного ефекту, окрім встановлення привілеїв для представників певних професій або окремих соціальних груп. Так, згідно з розрахунками Ради по вивченню продуктивних сил Національної академії наук, право на пільги відповідно до законодавства мають: за соціальним статусом – 31% населення, за професійною ознакою – 13,8% економічно активного населення [5].

Зазначені пропозиції є основним підґрунтям для функціонування національної системи соціального захисту, в свою чергу аналіз її складових дозволить виділити першочергові цілі, стратегію розвитку та пріоритетні завдання її реформування, враховуючи при цьому сучасний стан соціальної сфери і економіки країни в цілому. Важливо також виділити і сформулювати основні напрямки державної політики, які є найбільш актуальними в даних

умовах і охоплюють як малозабезпечені верстви так і економічно активне населення.

Це можливо при всебічному дослідженні проблем безробіття, гарантій, які потрібно надавати в сфері зайнятості, пенсійної системи в цілому та її забезпечення, соціальних пільг, різних видів допомог, соціального страхування, в тому числі медичного обслуговування та інших складових соціального захисту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Втілення зазначених завдань у життя, на нашу думку, потребує виконання наступних заходів щодо удосконалення системи соціального захисту Української держави: підвищення зайнятості населення та розвиток ринку праці; боротьба з безробіттям через підвищення продуктивності праці; ефективне запровадження системи пенсійного страхування, підвищення ефективності використання ресурсів, створення прозорих фінансово-економічних механізмів надходження та використання коштів, необхідних для реалізації конституційних прав громадян на охорону здоров'я; ефективним у розв'язанні проблеми з фінансуванням медичної системи є запровадження єдиного соціального податку (з цільовою квотою на охорону здоров'я) на всі види доходів, залучаючи заощадження, нерухомість, доходи від капіталу тощо; персоніфікація обсягів медичної допомоги і витрат у межах нормативу на душу для кожного конкретного мешканця; запровадження страхової медицини, що дасть змогу відійти від залишкового методу формування ресурсів галузі і забезпечити стале її фінансування.

Сьогодні Україна повинна рішуче реформувати систему соціального захисту через формування ринку соціальних послуг з реальною конкуренцією їх надавачів, впровадження комплексної системи соціального замовлення. Така форма взаємодії держави з некомерційними органами поширена в усіх цивілізованих країнах. При цьому потрібно створити перспективу відновлення і зростання соціальних гарантій в контексті зростання економіки в майбутньому.

Література

1. Збірник законів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1076.564.0>
2. Курс економічної торії. Навч. посіб. / За ред. акад. І.Ф. Прокопенка.– Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2007. – 484 с.
3. Надрага В.І. Фінансові ризики розбудови пенсійної системи в Україні: демографічний аспект / В.І. Надрага // Фінанси України. – №1. – 2015.- С. 79 - 85.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua>
6. Шевчук П. І. Соціальна політика. – 2-ге вид. – Львів : Світ, 2005. – 400 с.
7. Юрчик Г. Соціальний захист зайнятого населення України в умовах економічної нестабільності / Г. Юрчик // Україна: аспекти праці. – №1. – 2015.- С. 34-42.